

Osudové voľby v srdci Európy prekvapili svet

Pravda; 118/2016; 21/05/2016; s.: 18,19; Vladimír Jancura ; Zaradenie: neznáma história

Klement Gottwald je úprimný vlastenec, vyhýba sa extrémnym riešeniam situácie, je schopný sa učiť novým veciam a dá sa mu veriť. Takto charakterizoval predsedu KSČ americký veľvyslanec Laurence Steinhardt krátko po prvých povojnových voľbách v obnovenom spoločnom štáte Čechov a Slovákov. Aj keď na Slovensku vyhrali demokrati, v celoštátnom meradle najviac hlasov získali komunisti. Výrazne viac ako sa očakávalo. Ako to vtedy vnímal svet?

Vladimír Jancura

Svet pred 70 rokmi sa už stihol otriasť z najhorších následkov horúcej vojny a vstupoval do obdobia studenej. Bývalý britský premiér Winston Churchill predniesol na Westminster College vo Fultone (USA) prejav, v ktorom použil pamätné slová o spúšťajúcej sa železnej opone naprieč celým kontinentom. Vyčítal Stalinovi, že porušuje sľuby z Jalty a znemožňuje demokratický vývoj v krajinách východnej a strednej Európy.

Približne v tom istom čase poslal charge d'affaires na veľvyslanectve USA v Moskve George Kennan "dlhý telegram" (mal 8 000 slov a pod týmto názvom sa zapísal aj do histórie) ministrom zahraničia Jamesovi Byrnesovi. Bolo chybou sa domnievať, že sovietsku expanziu a vývoz revolúcie možno zastaviť ústupkami či kompromismi, písal Kennan. Tie Kremel' iba povzbudia, lebo ich bude považovať za slabosť Západu. Ako jedinou možnosť označil americký diplomat politiku zadržovania komunizmu a nepretržité nasadzovanie sily v tých častiach sveta, kam preniká Sovietsky zväz.

Je zaujímavé, že o niekoľko mesiacov neskôr ako Kennan, v septembri 1946, odoslal podobný "dlhý telegram" sovietsky veľvyslanec v Spojených štátoch Nikolaj Novikov. Adresoval ho ministrom zahraničia ZSSR Viačeslavovi Molotovovi, tento text je však menej známy, dostal sa totiž na verejnosť až po desaťročiach. "Súčasná politika USA svedčí o ich snahe dosiahnuť svetovládu, čo dokazuje rastúce zbrojenie, vývoj nových druhov zbraní a posilňovanie námorných aj leteckých základní," písal sovietsky diplomat a dodával: "Washington sa pripravuje na vojnu proti ZSSR."

Komu odhady vyšli a komu nie

Ale v apríli a máji 1946 sa vzájomné vzťahy medzi bývalými spojencami v protihitlerovskej koalícii ešte nevyhrocovali, iba sa začínali ochladzovať. V depešiach amerického veľvyslanca v Prahe Laurence Steinhardta pre štátny department USA ešte nebadať vzrastajúce obavy z ďalšieho vývoja, skôr naopak. Vo svojom odhade výsledkov volieb síce predpovedal víťazstvo komunistov, ale tesné, preto po voľbách očakával vznik "pravocentrickej vlády" českých národných socialistov, lidovcov a slovenských demokratov. Mimochodom, oveľa presnejší odhad mal v tom čase známy novinár, komentátor Ferdinand Peroutka a vysoké víťazstvo komunistov vyplývalo aj z prieskumu verejnej mienky, ktorého výsledky sa však mohli zverejniť až po voľbách.

Ale ani po voľbách sa nemení vcelku optimistický tón Steinhardtových depeší. Predsedu KSČ Klementa Gottwalda, ktorý sa stal premiérom koalície vlády, označil v správe, odoslanej už na druhý deň po jej menovaní, za spoľahlivého človeka: "Považujem nového premiéra za človeka so zdravým rozumom, za osobu, u ktorej je nepravdepodobné, že by nastúpila kurz ďalších experimentov a za človeka, na ktorého sa možno spoľahnúť viac než na Fierlingera." Sociálny demokrat Zdeněk Fierlinger bol Gottwaldovým predchodcom na poste premiéra.

Komunisti získali v prvej Gottwaldovej vláde, ako ju zvyknú nazývať historici, kľúčové ministerstvá vnútra, financií, informácií, poľnohospodárstva, ich človek sa postavil na čelo rezortu obrany. Americký veľvyslanec napriek tomu hlásil, že "kabinet je dobre vyvážený". Zrejme pritom vychádzal z jednoduchých počtov, a nie z reálnej sily jednotlivých ministerských postov.

Koaličnú vládu tvorilo deväť komunistov, traja sociálni demokrati, po štyroch ministroch mali českí národní socialisti, lidovci a slovenskí demokrati. Čiže dvanásť z ľavice proti dvanástim z pravice plus dvaja nestraniční. Steinhardt možno uspokojilo aj to, že Jan Masaryk zostáva ministrom zahraničných vecí, že rezort spravodlivosti povedie Prokop Drtina a že vo vláde sú ďalší politici blízki prezidentovi Edvardovi Benešovi.

Asi bližšie k pravde bol Steinhardtov zástupca na americkej ambasáde John Bruins, ktorý v depeši z 10. júna 1946 napísal, že KSČ je po voľbách najsilnejšou stranou a môže si ešte viac upevniť svoje zisky. Bruins však jedným dychom dodával, že všetko bude závisieť od zahraničnopolitického

vývoja, predovšetkým od vzťahov Ruska so západnými mocnosťami.

Volbám venovali primeranú pozornosť aj západné médiá, ale ich spravodajcovia informovali spravidla o situácii v Prahe či v niektorých ďalších českých mestách. Mnohých zaujala dohoda o pravidlách volebnej súťaže, ktorú predstavitelia kandidujúcich politických strán uzavreli už 25. marca 1946. Navzájom sa zaviazali, že predvolebnú kampaň povedú v súlade so zásadami Košického vládneho programu a budú v nej presadzovať dovtedajšiu politiku Národného frontu. Čiže obhajovať znárodnenie bánk a priemyslu, zbavenie Nemcov a Maďarov československej štátnej príslušnosti atď. Zároveň si sľúbili, že kampaň povedú slušne a "zdržia sa osobných polemík a osočovania". Prax však nezriedka protirečila týmto sľubom. Napríklad v Malackách na múre pri liehovarníckom dome bol nápis: "Hlad a bieda sa nám vráti, keď vyhrajú demokrati." Neskôr ho ktosi prepísal takto: "V hlade, biede sme si istí, keď vyhrajú komunisti." (Na základe spomienok pamätníkov prípad zaznamenal Martin Macejka, ktorý píše kroniku mesta.)

V predvolebnom boji sa už vtedy využívali aj vyložené "podpásovky". Historik Marek Syrný z **Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici** uvádza príklad oblastného tajomníka DS Vladimíra Babylonského, ktorého prepustili pre zjavné finančné machinácie v oblastnej organizácii. V kampani pred voľbami sa potom Babylonský dal do služieb KSS a ochotne odhaľoval údajnú "rozvratnú činnosť proti republike" DS v komunistickej tlači.

"Na také voľby sa nedá zabudnúť"

Západné médiá si všímali aj prednosti volebného systému v Československu, najmä keď zistili, že volebné právo žien tu bolo uzákonené ešte v roku 1919. Napríklad také Francúzky mohli prvýkrát voliť až v roku 1945! Zvláštnosťou československých volieb v tom istom roku bolo zníženie vekovej hranice pre pasívne volebné právo na 18 rokov. V predmníchovskej republike bola stanovená na 21 rokov. Zároveň prvýkrát mohli k volebným urnám napochodovať príslušníci ozbrojených síl – vojaci a policajti. Tým sa do značnej miery kompenzoval úbytok voličov po odsune Nemcov z ČSR. Prvovoličov boli viac ako 2 milióny, takmer každý štvrtý z oprávnených voličov hlasoval prvýkrát.

Medzi nimi aj strážmajster Ján Il'ánovský zo Závažnej Poruby pri Liptovskom Mikuláši. Vtedy mal 24 rokov, dnes teda o 70 viac a je brigádnym generálom v zálohe. "Na také voľby sa nedá zabudnúť," spomína, "mňa zastihli v obci Runina pri Snine, ako príslušníka špeciálnej jednotky, nasadenej proti ukrajinským banderovcom, ktorí prenikali na naše územie z poľskej strany hraníc. My vojaci sme volili spolu s obyvateľmi Runiny, tí neskrývali, že dávajú hlasy ľavicu. Obec bola z dvoch tretín zničená pri prechode frontu, ľudia úprimne verili, že komunisti im pomôžu dostať sa z povojnovkej biedy."

Týždeň pred volebným víkendom svetové médiá informovali o chystanom presune sovietskych vojsk. Britská tlač vyjadrila domnienku, že ide o demonštráciu sily a o sovietsky tlak na voličov, lebo komunisti sa obávajú zlých volebných výsledkov. Na niektorých miestach v Česku sa šírili fámy, že ak ľudia nebudú voliť KSC, tak Československo znovu obsadí sovietska armáda, ktorá odtiaľ odišla len koncom roka 1945. Vec skúmali pred časom českí historici Václav Veber i Václav Vondrášek, ale k jednoznačnému záveru neprišli. Podľa všetkého malo ísť o plánovaný presun dvoch sovietskych divízií z Rakúska a Maďarska do východného Nemecka v závere volebnej kampane a v deň volieb 26. mája 1946. Na žiadosť československej vlády bol však presun odložený na obdobie po voľbách.

Tie nakoniec prebehli bez väčších incidentov, o čom referovali aj zahraničné médiá. Zúčastnilo sa ich 95 percent voličov, čo možno vysvetliť aj tým, že účasť bola povinná (podobne ako pred vojnou, vo voľbách v roku 1935 dosiahla 93 percent). Pokuty za neúčasť sa pohybovali v rozmedzí niekoľkých stovák korún, čo bol zhruba mesačný zárobok robotníka. Mnohých ľudí však určite motivoval aj význam, ktorý sa týmto voľbám prikladal. Britský denník The Times na ich okraj napísal: "Čechoslováci môžu s uspokojením hľadiť späť na prvý rok svojho znovuzrodenia" (čiže na obdobie od skončenia vojny).

Volebné výsledky však boli prekvapením pre domácu politickú scénu i pre zahraničie. Nikto nečakal, že komunisti vyhrajú aj v Prahe, predpokladalo sa víťazstvo národných socialistov, ktorí tam už mali primátora. Vedenie strany sa snažilo preniesť vinu na ministerstvo vnútra, ktoré viedol komunista. Udajne ešte 24 hodín pred voľbami rozosielať národné výbory, riadené týmto ministerstvom, obsielky sympatizantom národných socialistov s oznámením, že sú zbavení volebného práva pre spoluprácu s Nemcami v čase Protektorátu Čechy a Morava. Tí preto voliť nešli.

Z Drtinových pamětí vyplývá, že len v Praze tak strana přišla o 20-tisíc hlasov a že práve toľko jej chýbalo k víťazstvu nad komunistami. Iné zdroje uvádzajú, že týmto spôsobom na poslednú chvíľu malo byť zbavených možnosti voliť v celoštátnom meradle 250- až 300-tisíc osôb. Ale vraj iba "dočasne", lebo vo väčšine prípadov sa obvinenia nepotvrdili. Podľa zistení historika Jana Machalu z Ústavu pre štúdium totalitných režimov v Prahe išlo o konšpiračnú, ničím nepodloženú teóriu. Podobné zbavenie volebného práva pre kolaboráciu umožňoval síce tzv. malý retribučný dekrét, ale iba na základe súdneho rozhodnutia. V Čechách a na Morave sa vyskytlo pred voľbami dovedna 26-tisíc takýchto prípadov, na Slovensku – okolo 8-tisíc. Žiadne státisíce...

Pre slovenských komunistov bol však takýto nízky počet rozhodnutí dôvodom spochybňovať víťazstvo DS. Tvrdili, že ju volilo aj "100-tisíc fašistov a kolaborantov". Zväz partizánov, ktorý mal blízko ku KSS, dokonca volal ústami svojho generálneho tajomníka Viliama Žingora po trestných sankciách, ba po rozpustení Demokratickej strany.

DS vyhrala nad KSS presvedčivo v pomere 62 : 30, komunisti boli úspešní zväčša len tam, kde bolo významnejšie zastúpené robotníctvo – na Horehroní, v okresoch Gelnica, Rožňava a Revúca. Výnimkou bol severovýchod krajiny s prevažne roľníckym rusínskym obyvateľstvom, kde mala KSS o 15 percent lepšie výsledky, ako bol celoslovenský priemer.

Slovenskí demokrati sa však dlho z víťazstva netešili. Už tri dni po voľbách užšie vedenie KSS súhlasilo s úpravou vzťahov medzi pražskou vládou a Slovenskou národnou radou s jej Zborom povereníkov. Národné orgány, kde mala teraz prevahu DS, sa museli podriadiť centrálnym orgánom a tam mali najsilnejšie pozície českí komunisti.

Stalin radil vyhnúť sa krvi

Výsledky volieb svedčia o tom, že Československo sa nachádza pod sovietskou kontrolou, písali koncom mája 1946 západné médiá. Aký bol skutočný vplyv Moskvy na priebeh týchto, podľa niektorých historikov osudových volieb a na ďalší politický vývoj v krajine?

Ruskí historici, ktorí dlhodobo študujú povojnové pomery v krajinách strednej Európy – takí ako napríklad Tatiana Volokitina a Galina Muraško upozorňujú, že prinajmenšom v lete a jeseni 1946 Kremľ ešte podporoval "osobitnú cestu k socializmu" v Československu i v niektorých ďalších štátoch sovietskej sféry vplyvu. Nabádal "bratské" komunistické strany v týchto krajinách, aby vstupovali do koalíčných vlád s "buržoáznymi" stranami a usilovali sa získať moc bez násilných prevratov. Ba čo viac, Stalin lídrov týchto strán vyzýval, aby slepo neopakovali skúsenosti ruských bolševikov. "Naša cesta bola krátka, rýchla a vyžiadala si veľa krvi a obetí, ak sa tomu môžete vyhnúť – vyhnite sa," povedal Gottwaldovi v Moskve v júli 1946.

Stalin však jedno hovoril, druhé si myslel a iné činil. Archívne dokumenty nepustia, a z nich vyplýva, že Kremľ sa nechával podrobne informovať o povolebnej situácii v ČSR a potom usmerňoval kroky vedenia KSC. Ak považoval za nevyhnutné použiť silové metódy riešenia, žiadal ich použiť. Aj "izolácia" DS po jej volebnom víťazstve na Slovensku sa zrejme udiala po konzultáciách s Moskvou a so sovietskym veľvyslanectvom v Prahe. V Kremli však neboli celkom spokojní s dosiahnutým stavom, ako o tom svedčí nedatovaná správa oddelenia vonkajšej politiky na ústredí sovietskych komunistov, určená výhradne centrálnemu aparátu. "Organizačná a politická slabosť KSS umožňuje ľudákovi vo vedení DS aktívne uskutočňovať politiku namierenú na odtrhnutie Slovenska," píše sa v správe. "Úskokom reakcie sa treba postaviť a je úplne jasné, že slovenským komunistom treba v tom pomôcť..."

Navonok však nič nesvedčilo o zasahovaní do vnútorných záležitostí suverénneho štátu. Začiatkom júla 1946 prišla na návštevu ČSR britská parlamentná delegácia, bola tu takmer dva týždne, navštívila aj Slovensko. Jej členovia sa na záverečnej tlačovke vyjadrili, že voľby podľa nich prebehli korektne a že v Československu sa rodí nový typ demokracie. Ak sa tento experiment podarí, bude to znamenať veľký prínos pre okolitý svet v zmysle zblížovania Východu a Západu, vyhlásili.

Nepodaril sa. Už o rok Československo odmietlo na nátlak Moskvy prijať Marshallov plán. Vyhotili sa vzťahy medzi USA a ZSSR v otázke riešenia nemeckej otázky, začala platiť Trumanova doktrína "zadržovania komunizmu", politický vývoj v západnej Európe nabral kurz doprava. Moskva sa rozhodla urýchliť "revolučné procesy", riešením situácie prestali byť koalície, "pokojná cesta", ale štátne prevraty. Najbližším cieľom Gottwaldovej strany sa stalo získanie monopolu moci.

© AUTORSKÉ PRÁVA VYHRADENÉ